

XWENDINEKE BERAWIRDÎ LI SER PROBLEMA XERABÎYÊ DI MEM Û ZÎNA EHMEDE XANÎ Û OTHELLOYA SHAKESPEARE DE

M. Şirin FİLİZ*

KURTE

Problema xerabiyê, problemeke herî kevnare ye ku hem di qada felsefeyê de hem jî di qada olî de nîqaş li ser hatine kirin. Ev problem îro jî aktüelbûna xwe diparêze û gelek nîqaşên felsefî û olî li ser vê problemê têne kirin. Shakespeare û Ehmedê Xanî di demên cuda de jiyabin jî em dikarin şopên vê problemê di berhemên her duyan de jî bibînin. Di çanda Rojava de ev problem bêtir di çarçoveya felsefeyê de hatiye nîqaşkirin. Loma em di *Othelloyê* de bêtir rastî nêrînên felsefîk tên. Lê di çanda Rojhilat de di vê serdemê de bandora olê bêtir heye û şair û edibên vê serdemê bêtir jî perwerdeya olî derbas bûne. Loma jî di *Mem û Zînê* de em bêtir rastî nêrînên olî yên li ser vê problemê tên. Di vê gotarê de di çarçoveya problema xerabiyê de em ê van herdu berheman bidin berhev. Her çend di navbera van her du berheman de jî aliyê edebî ve gelek xalên hevpar hebin jî em ê bêtir li ser problema xerabiyê hûr bibin.

Bêjeyên Sereke: Othello, Mem û Zîn, Problema Xerabiyê, Vîna Azad, Determînîzm, Edebiyata Berawirdî

ABSTRACT

"A Comparative Study on The Problem Of Evil in Ehmedê Xanî's Mem û Zîn And Shakespeare's Othello"

The Problem of Evil is one of the oldest philosophical problems discussed both in philosophy and religion. The problem is still up to date and there are many philosophical and religious discussions on it. We can also see these discussions in literary works. Although Ehmedê Xanî and Shakespeare lived in different times, we can see the traces of the problem in their works. In Western Culture the problem has usually been discussed in the philosophical sense, so mostly philosophical thoughts can be seen in Shakespeare's works. However, there are mainly religious influences in Eastern Culture and many poets and writers of this period took religious education. Therefore, in *Mem û Zîn* we come across religious views on this problem. In this paper, we are going to compare both works in terms of this problem. Although there are many similarities between these two works in literary sense, we will mainly focus on the Problem of Evil.

Key Words: Othello, Mem u Zin, The Problem of Evil, Free Will, Determinism, Comparative Literature

* Xwendekarê Doktorayê, Zanîngeha Dicle, Beşa Ziman û Edebiyata Kurdî,
e-mail: mehmetsirinfiliz@gmail.com

DESTPÊK

Metnên kanonîk ew metn in ku ji demên hatine hilberandin heya vê serdemê gun-cawbûna xwe diparêzên. Harold Bloom dema behsa metnên kanonîk dike, dibêje; ev metn di nav xwe de hemû tiştên nexweş dihewînin ku derbarê mirovan de ne, bo nimûne tîrsa mirinê, hesûdî û hwd. Ev hewldana kanonîkbûnê ye ku kanonîk-bûn veguheztina bîra kollektîf e. Lewra Shakespeare dide pey şopa vê daxwazê. Bloom, kanona rojava li gor çar serdeman dabeş dike û Shakespeare jî dixê nav serdema arîstokratîk û dibêje; “navenda vê serdemê jî Shakespeare e” (Bloom, 2014: 26-55). Shakespeare nivîskarekî gelek berhemdar bû, wî gelek metnên lîstîkê jî bo şanoyê nivîsand. Ev metn bêtir piştî mirina wî hatin weşandin. Jiyana mirovan, fêmkirina jiyane bixwe, mijarên sereke yê berhemên wî bûn. Bi gotî-neke din mirovekî jî rêzê jî dikare jî jiyana xwe parçeyek di nav van berheman de bibîne. Jixwe tiştê ku Shakespeare dike nivîskarekî klasîk û gerdûnî jî ev yek e. (Bloom, 2014: 64). Em dikarin bi hêsanî bibêjin ku Shakespeare bandoreke mezin li edebiyata Rojava kiriye û ew bandor hîna jî berdewam dike. Her çend berhema wî ya herî navdar Romeo û Juliet be jî yek ji metnên kanonîk ên Shakespeare jî Othello ye. Gelek nivîsar û şîroveyan akademîk li ser vê berhemê jî hatine nivîsandin.

Eger em ji bo edebiyata kurdî behsa kesayetekî girîng bikin, bêgûman ev kesayet Ehmedê Xanî ye. Lewra Ehmedê Xanî jî gelek bandor li ser edebiyata kurdî kiriye. Li ser Ehmedê Xanî jî gelek şîrove hatine kirin. Lêbelê ev şîrove bêtir di çarçoveya netewperwerî û sufîzma Ehmedê Xanî de ne. Lê tiştê ku Ehmedê Xanî jî kesayet û şairên kurd ên din girîngtir dike, ne tenê sufîzm û netewperweriya wî ye. Lewra Ehmedê Xanî jî wekî Shakespeare behsa jiyana mirovan dikir. Kurdan di Mem û Zîna wî de xwe û jiyana xwe didîtin, daxwaz û xwestekên xwe yê însanî didîtin. Lewra jî eger em îro ji bo edebiyata kurdî behsa metneke kanonîk bikin ev metn Mem û Zîn Ehmedê Xanî ye.

Divê bê gotin ku ev her du kesayetên navborî jî jiyana mirovan û fêmkirina jiyane kirine mijarên xwe. Hestên însanî wekî hesûdî, fesadî, xerabî mijarên sereke yê

berhemên wan bûn. Ew jî dibe sedem ku her çend ev her du kesayet ji aliyê erdnîgariyê ve ji hev gelek dûr bin jî ji aliyê fêmkirina jiyana însanan ve nêzî hev in. Madem wisa ye em ê di vê gotarê de ji aliyê olî û felsefîk ve li ser berhema Ehmedê Xanî *Mem û Zîn* berhema Shakespeare *Othello* bisekinin. Lewra di van her du metnan de problemeke kevnare heye ku rasterast bi jiyana mirovan re eleqedar e. Ev problem, problema xerabiyê ye ku derbarê helwesta mirovatîyê de ye.

Eger em ji aliyê edebiyata berawirdî ve binêrin, fonksiyona edebiyata berawirdî ew e ku wekhevî û cudahiyan ku di encama lêkolînê de derketine holê, derxîne pêş. Ev lêkolîn gelek caran digihêjin wê encamê ku edebiyatek di bin bandora edebiyateke din de maye û lêkolînerên edebiyata serdest van bandoran aîdî edebiyata xwe ya netewî dibînin. Lê ev ne li gor zanista edebiyata berawirdî ye. Divê mirov ji aliyê edebî ve pêşiyê van metnan analîz bike û dema ev tê kirin, divê neyê jibîrkirin ku edebiyata berawirdî bi tiştên netewî pirtir bi tiştên ser netewetî (supranational) re peywendîdar e. Edebiyata berawirdî, bêtir bi tiştên çandî, fikrî û neteweyî re peywendîdar e û hewl dide ku van fikrên navneteweyî derxîne holê. (Aytaç, 2003a: 125-126). Jixwe hebûna têkiliyên navmetnî nayê wê wateyê ku metnekê di bin bandora metneke din de maye. Her çend em nizanibin ka gelo haya Ehmedê Xanî ji *Othello* hebû yan tune bû jî lê em dizanin ku her du jî xwestine jiyana mirovan fêm bikin û bi awayekî edebî derbirînin.

Divê bê zanîn ku ne tenê ji aliyê problema xerabiyê ve di navbera van her du metnan de têkiliyên navmetnî hene. Ji bilî vê gelek têkiliyên din jî hene. Bo nimûne, her çend di *Mem û Zîna* Ehmedê Xanî de tunebe jî di guhertoya folklorîk a *Memê Alan* de Mem ji bajarê Mexrîbiyan e, bi awayeke balkêş *Othello* jî Mexrîbî ye. Mem jî û *Othello* jî biyanî ne. Di *Memê Alan* de dema teswîra bajarê Mexrîbiyan tê kirin, behsa keştî û behran tî kirin ango mirov hîn dibe ku ev bajar di qerexa behrê de ye, di *Othello* de jî bûyer li Venedîk û Qîbrîsê derbas dibin (bnr. Lescot, 2010). Di her du metnan de jî serkar hene ku begên xwe tehrîk dikin. Dibe ku ji ber van têkiliyên navmetnî be ku *Othello* çend caran ji bo kurdî hatiye adaptekirin (Zêdo, 2016: 249-261). Her çend ev rêzebûyer di gelek çîrokên

folklorîk de wek hev bin jî di van her du metnan de çîroka arketîpeke kevnare jî tê vegotin. Berna Moran, dema ku behsa arketîpan dike, dibêje; em di folklorê gelan de gelek caran rastî arketîpan tîn, lê divê ev arketîp wekî alegoriyên mirî neyên dîtin, ew bêtir bi jiyana kevnare ya mirovayetiye ve peywendîdar in. Loma ev arketîp gelek bandor li ser me dikin û nivîskarên ku van arketîpan bi kar tînin, ji jiyana xwe ya takekesî derdikevin û dibin gerdûnî (Moran, 1991: 205). Li gor nêrîna arketîp, dema ku em vegehin nav dîrokê, tiştên ku me ji yê din cuda dikin dê wenda bibin. Lewra di destpêka mirovahiyê de gelek tiştên mirovahiyê hevpar bûn. Ji ber vê yekê ye ku di hemû deverên cîhanê de niha jî di navbera mirovahiyê de gelek xalên hevpar hene. Li gor nêrîna arketîp girîngiya sînoran, cudahiyan zimanî, etnikî û olî ne girîng in (Tekşan, 2011: 259). Eger em bi vî rengî binêrin, dê bê dîtin ku di van her du berhemana de arketîpeke kevnare heye. Ev arketîp çîroka Şeytên û Adem e ku di nav gelek civakên cîhanê de tê vegotin. Lê tiştê girîng ew e ku li ser vê çîrokê, di çarçoveya problema xerabiyê de gelek nîqaşên felsefîk û olî hatine kirin û mirov dikare şopa van nîqaşan di berhemên edebî de jî bibîne. Eger em bi kurtasî bibêjin tiştê ku Adem ji ferîşteyan qenctir dike çi ye? Bêguman dê bê gotin ku Adem xwedî vîna azad bû. Lewra qenciya ku wî dikir ji qenciya ferîşteyan bêtir bi qîmet bû.

Gürsel Aytaç dema ku behsa edebiyata berawirdî dike, dibêje; rola edebiyata berawirdî ew e ku mirov du berhemana ji aliyê mijar, bîr û baweriyekê yan jî ji aliyê şeweyê ve bide ber hev û wekhevî û cudahiyan van her du berhemana bide ber hev (Aytaç, 2003b: 13). Lê wekî li jor jî hat vegotin, her çend ji aliyê edebî û mijarî ve di navbera her du berhemên navborî de gelek wekhevî hebin jî ev gotar dil dike ku li ser problema xerabiyê hûr bibe.

Em ê di destpêkê de behsa problema xerabiyê bikin û paşê problema xerabiyê bi wî awayî nîşan bikin ku ka gelo çawa di van her du berhemana de hatine nîqaşkirin. Ji bo vê yekê jî em ê di çarçoveya vê problemê de pêşiyê analîza sê qerekerên bingehîn ên van berhemana bikin. Ev qereker di *Othello* de Iago, *Othello* û *Desdamona*, di *Mem û Zînê* de Beko, Mîrê Botan û Zîn in. Ev her sê qereker

temsîliyeta başî, xerabî û vîna azad dikin. Piştî analîza qerekeran, em ê hewl bidin ku van qerekeran bidin ber hev û têkiliyên di navbera van metnan de nîşan bidin.

1. Problema Xerabiyê

Li ser rûyê cîhanê bêguman xerabî heye û ji destpêka dîrokê ve mirovahî şahidiya vê yekê dike. Rejîma Polpot û qetlîyamên Naziyan hemû nîşaneyên vê yekê ne. Lê eger em xerabiyê kategorîze bikin, du cure xerabî hene: Xerabiya yekem, xerabiya xwezayî ye wekî erdhej, lehî, şewat û hwd. Ya din jî xerabiya exlaqî ye ku mijara vê gotarê ye. Xerabiya exlaqî, gelek caran bala mirovahiyê kişandiye û bûye mijara nîqaşan. Lewra xerabiya xwezayî pir bala mirovan nekişandiye. Lê berevajî vê, xerabiya exlaqî ji ber ku bi mirovan re têkildar e, bêtir li ser vê xerabiyê nîqaş hatine kirin (Eagleton, 2011:13). Eger em ji aliyê teolojîk ve li vê meseleyê binêrin, divê ji bo bawermendekî olên yekxwedayî ev mesele bê çareserkin. Lewra li gor bawermendekî olên yekxwedayî, Xweda eger hebe ew xwedayekî baş e, her tiştî dizane û hêz û qudreta wî digihêje her tiştî. Eger em bi gotina Quranê bibêjin: “Wî dema ku got ‘bibe’! Her tişt çêdibe” (Kuran, 6/73). Madem wisa ye ku hêza Xweda digihêje her tiştî, ew çax Xweda ji bo çî destûr daye ku şeytên xerabiya xwe bîne ser rûyê cîhanê û bibe bela li serê mirovahiyê. Ji ber ku ewqas tiştên xerab pêk tên û ewqas qetlîam û zilm û zordarî hene li ser rûyê cîhanê, ev yek wekî problema xerabiyê tê pênasekirin (Warburton, 2000: 24). Vê problemê gelek caran destê ateîstan xurt kiriye û wan rexne li teîstan kirine, bi taybetî di sedsala 17. û 18. de nîqaşên li ser vê yekê gur bûne û hem di nav feylesofên rojavayî de û hem jî di nav alim û zanyarên rojhilat de ev nîqaş hatine kirin. Li aliyê Rojava, bi taybetî ji hêla Leibniz û Augustin ve ev problem hatiye nîqaşkirin. Augustine bi taybetî hem di nav metnên Paganîk û hem jî di nav Încîlê de dide pey şopa vê yekê û li gor xwe çareseriyekê tîne vê meseleyê. Ev çareserî li gor wî ev e; sazkirina ahengekê ye di navbera du tiştên li dijî hevdu de. Ji bo vê yekê jî nimûneya wêneyê didin; eger tu bixwazî di nav wêneyekî de ahengekê bibînî, divê tu ji dijayetiyan sûd wergirî. Ji bo mînakê, cihên reş û sî (shadow) di wêneyê de. Augustinê bi vê yekê balê dikişîne li ser vîna azad (free will) a mirov. Lewra însan xwedî vîna azad e ku ev yek ferqa

di navbera melek û însanan de ye.² Dîsa Suarez jî li ser van nîqaş dîke û dibêje; her çend Xweda xerabî afirandibe jî bi armanceke nebaş çênekiriye. Lewra ew bi çêkirina xerabiyê dil dîke ku hemû mirov jî xerabî, êş û azarê azad bibin û bi tenê xwe bi Xwedê ve girê bidin (bnr. Fredesso, 2001: 11). Di encamê de di çanda Rojava de li hember xerabiyê parastina vîna azad hatiye kirin. Bi gotineke din, xerabî heye lê însan bi vîna azad xerabiyê dîke û jî kirinên xwe berpirsiyar e.

Baş e wê çaxê vîna azad çî ye? Ev pirs divê li gel determînîzmê bê ravekirin ku ev rasterast bi meseleya azadiyê ve girêdayî ye. Lewra li gor gelek kesan, eger determînîzm hebe, vîna azad tune. Baş e wê çaxê determînîzm çî ye? Determînîzm bi wateya xwe ya ferhengî “sedemîfî” ye ango çî tiştêkî ku bê sedem be, tune û wê çaxê helwestên mirovan jî xwedî sedem in. Yanî eger mirovek xirab bibe, ew ne sûcê wî ye. Lewra hin tişt bûne sedem ku ew kes xerab bûye. Ji ber vê yekê em nikarin kesekî xerab tawanbar bikin. Lewra ew bi vîna xwe nebûye gunehkar. Kesên ku li dijî vê yekê derdikevin, dibêjin na! Determînîzm ne darbasdar e û her mirov xwedî vîneke azad e û jî kirinên xwe jî berpirsiyar e (Rose, 2009: 9-20). Li gor van yekan, em dikarin bibêjin ku li gor vîna azad, Xweda xerabiyê afirandiye, lê tercihkirina xerabiyê an başiyê di destê mirovan de ye. Mirovek dikare bi vîna xwe ya azad xerabiyê jî başiyê jî tercih bike. Tiştê ku însanan jî ferîşteyan cihê dîke jî ev yek e. Lê divê bê gotin ku hem di çanda rojava de û hem jî di çanda îslamî de gelek kes piştevaniya determînîzmê jî kirine û gotine ku însan ne xwedî vîneke azad e.³

Lêbelê tiştê girîng ew e ku vîna azad wekî amûreke ravekirinê li hember problema xerabiyê hatiye bikaranîn. Lê jî ber ku ew nîqaş ne mijara vê gotarê ye, em vê yekê li vir bihêlin û berê xwe bidin nav civaka îslamî ka wan çî gotine?

Her çend gelek alimên Îslamê li ser vê yekê gelek tiştên curbicur gotibin jî jî ber nêzikahiya Said-i Nursi bi Ehmedê Xanî ve em ê berê xwe bidin fikrên Said-i Nursi. Çimkî her du jî hem jî heman çandê û civakê ne û hem jî xwedî heman

² Ji bo nêrînên Leibniz û Augustin bnr. Kremer & Latzer (2001:4-5).

³ Ligel van xalan gelek nîqaşên din hem di nav rojava û hem jî di gelek deverên cihanê de têne kirin. Nîqaşên li ser problema xerabiyê têne kirin wekî teodîse tê binavkirin û mirov dikare bibêje ku her ol û çand xwedî teodîseyek cuda ye, heta mirov dikare bibêje ku di nav olekê de jî teodîseyên cuda hene bo nimûne di nav xaçebînan de nîqaşên ku li dijberî hev in jî hene (bnr. Astley, 2003).

ramanên Îslamî ne. Dema me behsa problema xerabiyê ya di *Mem û Zînê* de kir, ev yek dê bêtir bê fêmkirin. Said-i Nursi di berhama xwe ya bi navê *Mektûbatê* de li ser van yekan nîqaş dike û bersiv dide pirseke bi vî rengî. Pirs ev e: “Gelo Xweda ji bo çi şeytên afirandiyê, ma çêkirina tiştêkî xerab jî ne xerab e?” Said-i Nursi bersiv dide vê yekê û dibêje; nexêr! Ji bo ku hin tiştên baş pêk werin, divê hin tiştên xerab jî pêk werin. Ji bo mînak, ji bo ku milê we nebe kangren, divê tiliya we bê jêkirin. Ev tiştêkî xerab e, lê xelasbûna milê we ya ji jêkirinê tiştêkî baş e. Lewra li gor van yekan afirandina şeytan û tiştên xerab, ne xerab in û armançeke afirandina şeytan û xerabiyên heye ku bi saya van qabiliyetên çak û xerab ên di hundirê mirovan de heyî, dibe ku asta mirovan ji ferîşteyan bilindtir bibe an jî ji asta heywanan jî kêmtir bikeve. Said-i Nursi berdewam dike û dibêje, eger şeytên tunebûya dê ruhê Ebû Bekir û Ebû Cehil wek hev bimaya û dê ji hevdu cihê nebûna. Said-i Nursi jî wekî van filozofên navborî, balê dikişîne li ser dijayetîya navbera başî û xerabiyê û dibêje ji bo armançên berzîrîn divê xerabî hebe. Dîsa ew jî balê dikişîne li ser vîna azad û nimûneya agir dide û dibêje. Eger kesekî ji ber vîna xwe ya xerab an jî ji bêbalayîya xwe ji agirî zirar bibîne, ev nayê wê wateyê ku agir tiştêkî xerab e. Lewra wî bi vîna xwe ya xerab ji agirî zirar dîtiye (Nursi, 2004: 51-55). Ev nêrînên Said-i Nursi di gelek ayetên Quranê de jî xwe didin der. Lewra li gor Quranê jî însan xwedî vîna azad e û başî û xerabî jî di destê mirovan de ye. Bo nimûne di Quranê de gelek caran tê gotin ku şeytên ji hêla Xweda ve hatiye afirandin. Lê ev nayê wê wateyê ku Xweda dixwaze mirovan ji rê derxîne. Lewra dîsa di Quranê de wiha tê vegotin: “Her kî karekî baş bike, ji bo xwe dike û her kî karekî xerab bike, ji bo xwe dike. Xwedê zilmê li însanan nake” (Kuran, 41/46). Ev jî nîşan dide ku li gor îslamê jî însan xwedî vîneke azad e. Piştî van agahiyan, em dikarin bibêjin ku hebûna xerabiyê ji bo bilindkirin an jî nîşankirina başiyê ye ku hem li Rojava hem jî li Rojhilat wisa hatiye dîtin. Li gel vê yekê însan xwedî vîneke azad e ango başbûn û xerabbûn di destê însanan de ye.

Eger em ji aliyê edebî ve li van her du berhemên navborî binêrin, başî û xerabî di şexsên qereqterên van berheman de hatine temsîlkirin. Bo nimûne di *Othello* de temsîliyeta xerabiyê, ji aliyê Iago ve tê kirin. Iago di heman demê de navgînek e ji

bo cudakirina başî û xerabiyê. Em bi saya wî hînî başiya Desdemona û xerabiya Othello dibin. Di *Mem û Zîna* Ehmedê Xanî de jî temsîliyeta xerabiyê ji aliyê Bekoyê Ewan ve tê kirin. Ew jî wekî Iago ji bo cudakirina başî û xerabiyê navgînek e, em başî û dilsafîya Zînê û xerabiya Mîrê Botan bi saya wî dibînîn. Îcar li gor van yekan, êdî em dikarin analîza van her du berhemên bikin. Di destpêkê de em ê behsa *Othello* bikin û paşê jî li ser *Mem û Zînê* bisekinin.

2. Problema Xerabiyê di *Othello*ya Shakespeare de

Hem di edebiyata rojava de û hem jî di edebiyata îngilîzî de Shakespeare, bêguman nivîskarê herî navdar e. Bi zimanê kurdî jî gelek berhemên wî hatine wergerandin û hatine adaptakirin⁴ û herwiha ji bo gelek zimanên cîhanê jî. *Othello* jî yek ji wan berhemên e ku gelek nîqaş li ser hatine kirin. Ev berhem di navbera sala 1603-1604an de hatiye nivîsandin. Di sala 1604an de di warê şanoyê de jî cara yekem hatiye listin. Mîrov dikare di vê berhemê de hestên wekî evîn, hesûdî û îxanetê bibîne. *Othello* di nav trajediyên Shakespeare de wekî trajediyeye herî navdar tê zanîn. Rastiya çîroka vê berhemê, ji novellaya⁵ nivîskarekî Îtalyanî Giraldo Cintho hatiye standin. Her çend senaryoya Shakespeare ne orijînal be jî uslûb, diyaloga ku di *Othello* de hatiye bikaranîn, aîdê Shakespeare (Şekspîr) e. Çîrok di navbera Venedîk û Qîbrîsê de derbas dibe. Othello qehremanekî mexrîbî û reşîk e. Lê serdariya venedîkiyan dike û ji bo ku dagirkeriya tirkan a li ser Qîbrîsê rake ji bo girava Qîbrîsê tê şandin. Ji ber rengê çermê xwe, Othello her çend ji aliyê temaşavanên îngilîz ve wekî mirovekî egzotîk bê dîtî jî ji ber ku Desdomana bi destê vî hûfî reş tê kuştin, mirov dikare rastî şopa nijadperestiyê jî were. Çimkî em gelek caran rastî vê dijayetiyê tînin di *Othello* de; xaçperest û misilman, ewropî û biyanî, medenî û barbar (Owens, 2005: 16-18). Sedem ew e ku di vê serdemê de gelek caran di navbera venedîkî û tirkan de şer diqewimîn û di Venedîkê de gelek kesên biyanî wekî Othello hebûn û ev jî dibû sedem ku hin kilîşe derbarê wan

⁴ Othello, Romeo û Juliet, Hamlet û Bazirganî Vinisiya (bi soranî) çend heb ji van berhemên wî ne ku bo kurdî hatine wergerandin. Ji bo listeyê wergerên kurdî yê Shakespeare bnr. Akkuzu-Zêdo (2016:249-261).

⁵ *Novella* cureyeye edebî ye ku ne ji berdêla romanê ne jî de berdêla kurteçîrokê de tê bikaranîn. Ji hêla dirêjahiyê ve ji romanê kurttir û ji kurteçîrokan jî dirêjtir e. Lewra min nexwest di berdêla vê têgehê de roman an jî kurteçîrok bi kar bînim.

biyaniyan de pêk werin (Hadfield, 2005: 10). Gelek caran şîroveyên curbicur li ser *Othello* werin kirin jî dîsa em vegerin ser mijara xwe ya eslî ango problema xerabiyê.

Eger em careke din behs bikin, teîstan hin argûman li hember vê problemê ava kirine û wan gotiye; eger xerabî tunebûya dê başî jî tunebûya û eger dijayetiya xerabî û başiyê tûnebûna dê di navbera van de ahengek jî ava nebûya. Eger em ji aliyê edebî ve bifikirin, di gelek metnan de protagonist û antagonist heye, antagonist di *Othello* de Iago ye û serkarê *Othello* û protagonist jî Othello ye û qerekerê sêyemîn jî Desdemona ye. Ji aliyê problema xerabiyê ve Iago şeytên ango xerabiyê temsîl dike û Othello jî kesê ku ji aliyê şeytên ve hatiye manîpûlekirin. Desdemona jî temsîla başî û qenciye dike, lewra hemû bûxtanên ku Iago derbarê wê de gotiye, paşguh dike û heya dawiya mirina xwe tu carî îxanetê li Othello nake. Em ê van her sê qereqteran di çarçoveya vê problemê de analîz bikin.

2.1. Iago

Iago di gelek cihên metnê de wekî şeytên tê teswîrkirin û carinan jî wekî mar e. Eger em arketîpa şeytên bînin bîra xwe ev rewş dê bê fêmkirin. Çimkî şeytên di sûretê mar de Hawayê dixapîne. Gelek caran dengê Iago wekî dengê şeytên tê guhê guhdaran û Iago her tiştî dizane, yanî hem başiyê û hem jî xerabiyê. Lê dibêje; divê piçek xerabî hebe di nav însanan de;

“Min gelek mirov kuştin di şer de

Dilê min ne razî ye bi kuştineke plankirî

Divê piçekî xerabî hebe di nav mirovan de

Bi min tune ku bi kêrî min were.

Lê dîsa jî neh deh caran ez fikirîm ku kêrekî li ser dilê vî daçikînim” (Shakespeare, 2005: 15).⁶

Iago bi taybetî tiştêkî nake, bi tenê fesadî diavêje nav dilê mirovan û vedikişe. Bi taybetî hestên wekî hesûdî û çavnebariyê bi kar tîne û mirovan manîpûle dike ku ev

⁶ Ev werger ji pirtûka bi navê *William Shakespeare with Related Reading, Othello, The Moor of Venice* ji hêla min ve hatine kirin.

jî taybetmendiyeke şeytên e. Ev hesûdî cara yekem ji hêla Brabantio ve di destpêka *Othello* de tê ziman;

“Brabantio:

Eger hişê te hebe, çavê xwe veke Mexribî.

Çawa vê jinikê bavê xwe xapand û ew dikare te jî bixapîne” (Shakespeare, 2005: 37).

Iago ne tenê Othello di heman demê de saftiya Rodrigo jî bi kar tîne û ji wî pere werdigire.

“Min dîsa ehmeqek dît ku ez pere ji wî bigirim.

Eger kêf û şahî û qezenckirina pereyan tunebûna, min qet wextê xwe bi vî ehmeqî re xerc nedikir” (Shakespeare, 2005: 43).

Iago bi hestên mirovan baş dizane û dizane ku dê çawa wan manîpûle bike. Lewra biryar dide ku xweşikbûna Desdemona û bedewbûna Cassio bi kar bîne û bi vê yekê Othello bi kar bîne.

“Othello bi min bawer dike ku ev bes e.

Tiştê ku min plan kiriye, ez ê bi awayekî serkeftî pêk bînim.

De ka ez bifikirim Cassio ciwanekî çak e. Bi vî awayî ez ê bi kevirekî li du çûkan bidim.

Lêbelê çawa? Ez ê çawa bikim? Belê ez ê di destpêkê de fesadiyekê derxim û bibêjim Cassio bi jina te re samîmî ye û jixwe Cassio bi têra xwe bedew e ji bo ku hesûdî têkeve nav dilê Othello tam li gor dilê jinan e.

Lê Mexribî dilsoz û merd e,

Ew ên ku xwe durist nîşan didin wekî xwe durist dizane.

Eger helqeyek têxî pozî wî, tu dikarî wî bibî her derî.

Temam! Her tişt hat amadekirin.

Bi dojhê û tariya şevê.

Ev cenewir dê were ser rûyê dinê” (Shakespeare, 2005: 43).

Iago ji bo ku Othello manîpûle bike, her rêyê diceribîne û di dawiyê de hîleyeke baş tê bira wî. Mendîla ku Othello xelatî Desdemona kiribû, bi jina xwe dide dizîne û paşê vê mendilê li mala Cassio vedişêre.

“Ez ê aniha biçim û vê mendilê têxim mala Cassio.

Cihê ku ew ê bikaribe lê bibîne.

Tiştên herî ji rêzê ji bo însanên hesûd wekî gotinên Xwedê ne.

Ev mendil divê bi kêrî min were.

Mexribî ji niha ve kete bin bandora jehra min” (Shakespeare, 2005: 111).

Di encamê de Iago bi dek û dolaban Othello manîpûle dike û bi destê Othello Desdemona dide kuştin. Lê ew jî dema ku masûmiyeta Desdemona tê pesendkirin, tê kuştin û her tiştî bi xwe re dibe. Iago xerabiyên temsîl dike kirinên xwe û bi xerabiyên xwe dimire û dibêje:

“Tiştêkî ji min nepirsin. Tiştê ku hûn dizanin îdare bikin.

Ji vê astê şûnde ez ê tenê bêjeyekê jî nebêjim” (Shakespeare, 2005: 207).

2.2. Othello

Çawa ku Iago temsîliyeta xerabiyê dike Othello jî veguheztina mirovekî baş li ser xerabiyê temsîl dike ango temsîliyeta qewirandina ji bihûştê ya Adem dike. Othello di destpêkê de mirovekî baş e, ji bo venedîkîyan şer dike û li derdora xwe wekî mirovekî baş tê zanîn. Loma ji bo vê yekê Desdomana dilê xwe dixwe vî mirovî reşîk û li dijî bavê xwe derdikeve bi wî re direve. Ev rewş ji bo gelek kesan tiştên ecêb in, dadgeh tê avakirin û Othello parastina xwe dike û di encamê de ew şahidiya Desdemona dixwaze, dadgehê qeneh dike û xilas dibe. Desdemona derbarê wî de wiha dibêje:

“Min ji mexribî tenê ji bo ku ez pê bijîm hez kir.

Biryara min teqez e, ez ê li ber qedera xwe bisekinim.

Bila hemû dinya bizanibe dilê min bi merd û ciwanmerdiya wî ve bû yek” (Shakespeare, 2005: 35).

Othello ji aliyê venedîkîyan ve wekî mirovekî merd û cengawer tê zanîn. Lewra di gel reşikiya wî jî jê hez dikan. Lê bi dek û dolabên Iago, ji rê derdikeve û

Desdemonaya ku di ber wî de serî li ber bavê xwe rakiribû, dikeve. Othello gelek caran bi hestên xwe yê hundirîn, dikoşe, li dijî gotinên Iago derdikeve û dibêje:

“Tu çima van dibêjî?

Ez ê jiyana xwe bi hesûdiyê biborînim.

Tevgerên hîvê bi gumanan temaşê bikim.

Tu difikirî ku ez ê wer bikim?

Na tu carek tenê derfet bidî gumanan.

Ew tê wê wateyê ku te êdî biryar daye.

Ez bi texmînên te yê pîs û ji rêzê ve nikarim karê xwe yê dil bi rê ve bibim” (Shakespeare, 2005: 103).

Her çend Othello di destpêkê de wiha bibêje jî paşê serî li ber gumanên ku Iago diavêje dilê wî, ditewîne û êdî hemû laşê wî bi van gumanan dişewite. Desdemonaya pak û safî dikeve, lê di dema kuştinê de jî di nav êş û azareke giran de ye û wiha dibêje:

“Sedem, rihê min divê sedema wî ji hişê min dernekeve.

Hûn stêrkên pak û safî bi min nedin gotin.

Sedema wî girîng e. Lêbelê dîsa jî ez ê xwîna wî nerijînim.

Ez ê cihê birînan li ser laşê wê yê spî mîna berfê nehêlim.

Ev laşê mîna ku ji mermerên şayik hatiye çêkirin.

Lêbelê divê bimire yan na wê hin zîlamên din jî ji rê derxîne.

Bila şewq bitefe, paşê jî bila şewqa wê bitefe.

Eger ez wê bitefinim ey xizmetkarê agir.

Dema ku ez poşman bûm, ez dikarim careke din şewqa wê bidim we.

Lêbelê tu ey nimûneyê bêhempa yê xwezayê.

Eger carek bitefe şewqa te.

Ji ku derê dê bê dîtin tiştê ku wê careke din ronî bike” (Shakespeare, 2005: 187).

Di encamê de Othello têk diçe û serî li hember xerabiyê û dengê şeytên ditewîne. Mîrov dikare bibêje ku eger xerabî û dengê şeytên ku bi Iago hatiye temsîlkirin, tunebûna dibe ku Othello wekî mirovekî baş jiyana xwe bi dawî bikira. Lê xerabî li vir rola xwe dilîze û xerabiya nav dilê Othello bi awayekî herî berbiçav derdikeve

holê. Othelloyê ku di destpêka vegotinê de mirovekî baş bû, êdî dibe cinawirek. Ev rewş di metnê de wiha derdikeve pêş.

“Lodovico

Ax tu mirovê baş ê zemanekî.

Em çi bibêjin tu ketî nav feqa şeytanekî lanetî” (Shakespeare, 2005: 207).

Di encamê de mirov dikare bibêje ku Othello vîna azad a mirovahiyê temsîl dike, lewra însan bi vîna xwe ya azad dikarin xerabî jî bikin û başî jî bikin. Othello jî temsiliyeta vê yekê dike. Lê em şopa determînîzmê jî di şexsê Othello de dibînin. Lewra eger Iago tunebûya û van dek û dolaban nekirana, gelo dê Othello bibûya mirovekî xerab ku em nizanin.

2.3. Desdemona

Desdemona temsîliyeta başiyê dike. Desdemonaya xweşik, dilpak û safîk. Di gel ew keça arîstokratekî Venedîkî ye jî dilê xwe berdide mirovekî reşik û biyanî û tu carî îxanetê bi wî nake. Di gel ku hemû bajêr li dij vê zewacê derdikeve jî ew dîsa bi paş ve gav navêje û destê Othello digire:

“Brebantio

Ev qas fediyok, bêdeng û di halê xwe de.

Keçika ku bi tiştêkî herî biçûk dikeve nav fediyê.

Temênê xwe, welatê xwe, şeref û qiymeta xwe ji bîr bike.

Di gel qerektêkî wî yê baş dilê xwe berdide mirovekî ku mirov newêre lê binêre.

“Mirovê herî baş jî dikare li hember qanûnên xwezayê rabe û xeletî bike”

Lê tiştê ku ew dibêje xwedî mentiqekî çewt in.

Divê em sedema vê bûyerê di efsûnên şeytênan de bigerin.

Ez bi biryar im di van gotinên xwe de.

Bi dermanên ku dikevin nav xwîna mirovan, keçika min xapandiye” (Shakespeare, 2005: 27).

Desdemona di her astê de bi Othello re ye û tu carî destên wî bernade û Othello diçe ku ew jî dide pey wî. Dema ku Othello ji bo şer diçe Qibrisê, ew jî bi wî re diçe, tu carî çavnebariyên nake, dilê wê naçe ser ciwanên xweşik. Di hemû asta

vegotinê de em başiya Desdemona dibînin. Desdemona tu carî derheqê Othello de xerab nafikire. Dema Othello dexesiyê dike û berê tîrên xwe dide Desdemona jî ew dîsa bi dilsafî nêzikî vê tevgera Othello dibe;

“Emilia;

Ez hevîdar im ku sedema hêrsbûna wî wekî ku hûn difikirin karên dewletê bin.

Ez hevîdar im ku derbarê we de neketiye gumanekê, dexesiyan nake.

Desdemona

Xwedê tiştêkî wiha neyne serê me! Ma min çî kiriye ku ez bûme sedema tiştêkî bi vî rengî” (Shakespeare, 2005: 129).

Desdemona di her asta vegotinê de temsîliyeta başiyê dike û tu carî bi awayeke xerab nafikire. Dema ku Othello ji bo kuştina wê tê jî xerabiyekê nafikire û di dilê xwe jî Othello nagire, dijûn lê nade. Othello dema dibêje ez ê te bikujim. Tenê dibêje bila xwedê rehma xwe li min bike, lê ez bawer dikim ku dê destên te neçe jî bo kuştina min. Dema ku Othello bi wê dide zanîn ku ew ê wê bikuje, dîsa jî dijûn û çêran jî wî nake tenê dibêje: “Bihêlin ez bi qasî nîv saetî ji Xwedê re dua bikim”. Lêbelê Othello rê nade vî tiştî jî û bi balifê, wê dixeniqîne. Desdemona tu carî tevî xerabiyekê nebû. Lewma kuştina wê bandoreke mezin li ser her kesî kir. Othello jî bi kuştina wê poşman dibe, lê êdî her tişt qediyaye;

“Emilia

Xwe biavêjê ser wê û biqîre.

Ji ber ku te mirova herî bêguneh û şîrîn ya di vê cîhanê de kuşt” (Shakespeare, 2005: 201).

Desdemona temsîliyeta başiyê dike. Di gel xerabiya Iago û Othello tu carî dev jî başî û safîtiyê bernade. Lewra jî vê aliyê ve ew ferîşteyek e.

3. Problema Xerabiyê di *Mem û Zîna* Ehmedê Xanî de

Mem û Zîna Ehmedê Xanî yek girîngtirîn berhema kurdî ye ku di sedsala 17. de hatiye nivîsîn. Ev berhema jî bingeha xwe ji berhemeke din ango berhema folklorîk *Memê Alan* distîne û Ehmedê Xanî jî di destpêka *Mem û Zîna* de vê jêgirtinê tîne ziman (Xanî, 1990: 172)

Ehmedê Xanî *Mem û Zînê* bi şêweya mesneviyê, bi kurdî nivîsandiyê. Ew mirovekî mitesewif bû. Lewra *Mem û Zîna* wî ji versiyona folklorîk a *Memê Alan* zêde zêde dûr ket. Bo nimûne di *Memê Alan* de Mem wekî Othello qereqterekî biyanî û merd e, di *Mem û Zînê* de Mem qereqterekî dilnêrm e û Cizîrî ye. Tiştên efsûnî yên ku di versiyona *Memê Alan* de hene wekî bajarê Mexribiyan, Bozê Rewan û perî di *Mem û Zîna* Ehmedê Xanê de tunene. Di berdêla van yekan de Ehmedê Xanî wekî li jor ji hate destnîşankirin, bi şêwe û gotina xwe, vê çîroka folklorîk ji bo armancên xwe yên olî û civakî bi kar anî (bnr. Chyet, 1991: 52-62). Em di *Mem û Zîna* wî de rastî evîna Xwedê û pesindayîna pêxember tên. Lê di gel van yekan, ew li ser problema xerabiyê jî rawestayê û di *Mem û Zînê* de li ser van yekan nîqaş hatine kirin. Ehmedê Xanî di destpêka *Mem û Zînê* de li ser van yekan radiweste û li ser afirandina şeytên nîqaşan dike. Pêşî pesnê Xweda dide û wiha dibêje;

“Ey şîkrê te cewhera zeban e!

Wey zîkrê te seyqela cenan e!

Ey wahidê bê şerîkê yekta!

Wey Wacidê bê nezîr û hemta!” (Xanî, 1990: 24).

Ehmedê Xanî piştî ku bi vî şiklî pesnê Xweda dide, dibêje; “Tu Xwedayeke mutleq î û hêza te digihije her tiştî û tu tişt bê îradeya te çênabe û ew çax çi sûcê şeytên heye ma te ew jî neafirand” û pirsiyar dike û wiha dibêje;

“Îblîsê feqîrê bê cinayet,

Hindî te hebû digel îneyet,

Her rojê dikir hezar-i taet,

Lewra ku te da wî îstîtaet,

Wî secde nekir li xeyrî Mabûd,

Gera te ji ber derê xwe merdûd,

Qehra te kire mixelledun-nar

Elqisse: Ji hikmê te agah,

Ferdek me ne dî, tebarekallah!” (Xanî, 1990: 30).

Her çend Xanî ji Xweda re bibêje me ji hîkmeta te fêm nekir jî di rastiya xwe de wî ji vê yekê baş fêm kiriye û sedema afirandina şeytên di *Mem û Zînê* de nîqaş kiriye. Ji bo ku em meseleyê zelal bikin, di şexsê sê qerekeran de em ê vê berhemê analîz bikin. Qereqterê yekem Beko ye ku sembola xerabiyê ye û şeytên temsîl dike. Qereqterê duyem Mîrê Botan e û Adem temsîl dike, qereqterê sêyem Zîn e ku başî û qencyê temsîl dike. Em ji Beko dest pê bikin.

3.1. Beko

Beko îro jî di nav civaka kurdan de wekî sembola xerabiyê tê zanîn. Di *Mem û Zînê* de ew jî wekî Iagoyê serkarê *Othello* serkarê Mîrê Botan e. Ehmedê Xanî,

Beko bi vî rengî pêşkeş dike;

“Elqîsse: Bi iqtizayê xilqet,

Mîrê bi kemal û îzz- û rifet

Ragirtî ji bo xwe dergavenek,

Fettane zemanê, sey-pisanek,

Daîm li derê wî qapucî bû,

Qella û qeleş û qehwecî bû,

Şagirdê şeameta wî şeytan,

Şermende ji gotina wî Bohtan,

Bed çehre ji rengê devê kabûs,

Bedfî’l û sitîzekar û salûs” (Xanî, 1990: 214).

Beko bi vî rengî mirovekî hesûd, dek û dolabger û fesad û gelac tê pêşkeşkirin ku hemû taybetmendiyên şeytên in ku ji xwe Ehmedê Xanî jî wî dişibîne şeytên. Ew şeytên dê mînanî Iago, Mîrê Botan manîpûle bike, di encamê de Mîr wê guh bide vî pîsî şeytên û mînanî *Othello* dê qetla masûman têkeve stûyî wî. Lê Beko planger e ji bo ku Beg manîpûle bike. Her tiştî dike û gav bi gav plana xwe saz dike. Piştî ku Mîr, Stîyê dide Tacdîn, soza Zînê jî ji Mem re tê dayîn. Lê ji ber ku Mîr li herêmê desthilatdar e û xwe wekî yekê xwedî hêz dibîne, naxwaze bêtî wî tu tişt çêbibe. Beko ji ber ku vê taybetmandiya Mîr dizane wî manîpûle dike û dibêje:

“Pir Aql-i divêt û pir tehemmil,

Nûres bi meyê neket tehewwil,
Mîrim! Te nedî, Kurê Sikender,
Daye te nezer, ji hedde çû der?
Roja ku Stî daye Tacdîn
Wî ji alî xwe dayiye Memê, Zîn” (Xanî, 1990: 220).

Piştî van gotinan mîr aciz dibe û dibêje qey ev desthilatdariya min qebûl nakin
ango ji min natirsin. Lewra dibêje ez êdî Zînê di nav axa Botan de nadim tu kesî û
wiha dibêje:

“Mîr go: Çi ecêb e bi min nekir pirs?

Ya ne, wî nemayiye ji min tirs?

Mîr go: Me ji dil hebû bi daxwaz,

Zînê bi Memê bikim serfiraz,

Sondê dixum ez bi ruhê walid,

Hetta bigihite ceddê Xalid,

Mehza bi zikûrê neslê Adem,

Zînê bi jinîti ez qe nedem” (Xanî, 1990: 222).

Piştî van gotinan Mem û Zîn bi evîna hevdu re diperpitin û dikevin nav êş û azarên
giran. Evîna wan di nav gelên Botan de berbelav dibe, mîr ji vê yekê gelek aciz
dibe û dixwaze Mem ceza bike. Lewra gazî wî dike û bi wî re kişikê dilîze. Dema
ku Mîr ber bi têkçûnê ye, Bekoyê şeytên dîsa hileyek dike û berê kişikê diguherîne.
Di encamê de Mem dikeve zindanê û Zîn ji ber evîna wî nexweş dikeve. Beko her
dem bi armanc li pey dek û dolaban e ji bo ku ev her du evîndar negihêjin hev. Di
encamê de jî bi ser dikeve û Mem jî Zîn jî dimirin. Di encamê de Beko jî tê kuştin
lê Beko peywira xwe bi cih tîne. Di dawiya metnê de em hîn dibin ku kirinên Beko
ne bê armanc in. Lê hemû xerabiyên wî xizmetî armanceke mezintir kiriye. Zîn ji
bo Beko wiha dibêje:

“Ji ewwel ve eger çî wî cefa kir,

Axir bi me ewî wefa kir,

Zahir wî eger mixalefet kir,

Batin bi me ra ewî miwafeqet kir,

Ger ew nebûya di nêv me helal,
Îşqa me dibû betal û zal,
Wî ger çî ji bo xwe ra xirab kir,
Der heqqe me wî qewî sewab kir,
Ew bû sebeba heqîqeta me,
Daxil geriya terîqeta me,
Ew jî di rêya me şehîd e,
Tehqîq-i bikin ku ew seîd e,
Zinharê! Ji meşheda ku Mem tê,
Elbeta ji merqeda ku em tê,
Mehrûm-i mekin Bekir emanet!
Em bûne bi wî seyî siyanet,
Gava ku diçine nêv seîde,
Kelbê me bitin li ber wesîde” (Xanî, 1990: 426).

Beko wekî Iago sembola xerabiyê ye û temsîliyeta şeytên dike. Lê wekî ku me di destpêkê de jî got, li gor nêrîna îslamî afirandina xerabiyê ne berhewa ye, xerabî bi xwe re xizmeta tiştêkî dike. Hemû xerabiyên Beko ji bo Mem û Zînê dibe xelatek. Lewra bi saya van xerabiyên evîna Mem û Zînê ji eşqekî fanî ber bi eşqekî heqîqî vediguheze. Di dawiyê de jixwe Xanî dibêje ew hemû tiştên ku me vegotin mîsal û çîrok in tiştên rasteqîn evîna rasteqîn e (Xanî, 1990: 458).

3.2. Mîrê Botan

Mîrê Botan jî wekî Othello di destpêka *Mem û Zînê* de wekî mirovekî baş tê pêşkeşkirin ku ew jî wekî Othello biyanî ye, bi eslê xwe ne kurd e ereb e. Çawa ku Othello wekî mirovekî egzotîk dihate dîtin, Mîrê Botan jî bi vî awayî dihate pîrozkirin. Çîmkî çawa ku di guhertoya folklorîk a *Memê Alan* de Mem jî wekî qureyşî dihate pênasekirin. Lewra Qureyş eşîra Mihemmed pêxember bû û di *Mem û Zîna* Ehmeda Xanî de jî mîrê Botan wekî xalidî tê pêşkeşkirin. Di encamê de mîrê botan, wekî mirovekî zadegan û baş tê tesfîrkirin;

“Go: Padişahêk zemanê sabîq,

Rabû di hikûmeta xwe faiq,
Ecnasê mîlel mitî'û minqad,
Nesla wî ereb, Emîrê Ekrad,
Textê wî Cizîr û bextî mes'ûd,
Tali qewî-yû meqamî mehmûd,
Rom û Erebb û Ecem di ferman,
Meşhûr e bi navê Mîrê Botan” (Xanî, 1990: 80).

Mîrê Botan piştî ku bi vî awayî tê pêşkeşkirin, li gor vê yekê jî tevdigere. Bi dilxweşî Sîtîyê dide Tacdîn, lê di encamê de ew jî wekî *Othello* serî li hember fesadî û gelaciya Beko ditewîne û dibêje li ser xaka Botan ez ê Zîne nedim tu evdê Xwedê. Di encamê de dîsa bi hîleya Beko, Mem diavêje zîndanê û dibe sedem ku her du jî ji ber evîne bimirin. Kuştina wan dikeve stûye Mîrê Botan. Mîr di dawiyê de poşman bibe jî êdî her tişt safî bûye;

“Go: Mîr bi mişawerê û rayê,
Weqtê wekû çû heremserayê,
Zîn gazî kir û li ba xwe danî,
Ew perde ji ser sirê helanî,
Go: Bêdiliya Memê me bes kir,
Azerdan –i min li wî ebes kir,
Cewr û sîtema ku min li wî kir,
Ew cewr- i te kir, sîtem ewî kir” (Xanî, 1990: 75).

Mîrê Botan temsîliyeta Adem dike wek çawa ku mirov dikare bi başî dest bi jiyane bike û bi xerabî jiyana xwe bi dawî bike. Ew jî mîna *Othello* guh dide dengê Beko û têk diçe û dibe pêlîstokê xerabiya hundirîn.

“Mîrin hene aqil in, ezîz in,
La sade dil in, di bê temîz in,
Ew sade ji bilh û netamamî,
Dil na dinê menşea kalamî,
Wan dil guh e, guh bi dil ve nîn e,
Reşçav in û merdimek spî ne,

Herçî ku di bijîne xerezdar,
Bawer dikin ew bi rastiyê xwar,
Na bên: Ew e qenc e ya xirab e,
Na bên: Ev xet'e ya sewab e" (Xanî, 1990: 370).

Mîrê botan guh nade dilê xwe û tenê guh dide tiştê ku bihistiye û êdî tu tişt feydeyê
nake mîr jî di gel Zînê digirî:

"Ew çendê girî bira digel wê,
Hetta sibê her we man di xelwê,
Zîn xerqeyê xwîne dil wekî gul,
Mîr lê digirî mîsalê bilbil" (Xanî, 1990: 378).

3.3. Zîn

Zîn temsiliyeta başiyê dike û bi helwesta xwe ew nîşaneya masûmiyetê ye. Ji
destpêkê ve Zîn wekî Desdemona bi xweşikahî û başiya xwe tê pêşkeşkirin.

"Ew hor û perî di bêbedel bûn,
Lewra ku ji nûrê Lemyezel bûn,
Hisna ruxê wan çu kes nedibû,
Zera ji cemalê sermedîbû,
Levla'l-û semen'îzar û gulrux,
Rewneq şikene bi tane xulxul" (Xanî, 1990: 85).

Wekî li wir jî dixûyê Zîn û Sîtiyê dişibîne nûra Xweda û nûr li gor gelek hedîsan
wekî sîfetê ferîşteyan tê zanîn. Lewra Xwedê ferîşteyan ji nûra xwe afirandiye.
Heya dawiyê jî masûmiyeta xwe diparêze û dibe ferîşteyêke cinnetê. Di gel zilma
birayê xwe dilê xwe ji wî jî ranagire.

"Go ey sebebê seadeta min,
Bê keyf tu mebe di daweta min,
Ey şah-i! Te daye ruhê ruxset,
Fewta xwe wî di ji xwe firset" (Xanî, 1990: 380).

Zîn ji bo Beko çêr û tiştên nebaş nabêje. Lewra ew dizane ku armanceke Beko heye
û wî tenê armanca xwe bi cih aniye. Di dawiyê de ji bo Beko wiha dibêje:

“Roja wî hubbê da hebîban,
Hingê ewî buxzê da reqîban” (Xanî, 1990: 424).

Zîn bi hemû helwesta xwe masûmiyeta xwe diparêze. Di dawiyê de ji bo ku Zîn meylê xerabiyê nekir û ji vê jîyanê koç kir, Ehmedê Xanî hem ji bo Mem û hem jî ji bo Zînê wiha dibêje:

“Tehsîn û sed aferîn ji wan ra,
Qet meylê dinê nebû bi wan ra,
Alûde nebûn bi xak û xaşak,
Ew bû esera mehebbeta pak,
Pakîze û pakebaz-i ew çûn,
Duşize û serfiraz-i ew çûn” (Xanî, 1990: 438).

4. Berawirdkirina Qerekateran û Têkiliyên Navmetnî

Ehmedê Xanî û Shakespeare, her du jî însan kirine mijarên xwe û li ser jîyan û helwesta însanan li hember xerabiyê sekinîne. Bi rastî jî em di wan her du berheman de rastî problema xerabiyê, parastina vîna azad, determînîzm û ahenga di navbera dijayetiyên de tên. Bo nimûne, me got ku Iago û Beko temsîliyeta xerabiyê dikin û her du jî xerabiyê dikin. Lê Iago ji bo xerabiya xwe, hin tiştên mentiqî dibîne û wiha dibêje;

“Ez guman dikim ku mexribiyê har, bi şev tê navnîvînê jina min.

Fikirandina vî tiştî her roj canê min dixwe.

Tu tiştêkî nikare dilê min rahet bike li hember jina min jina wî.

Eger ez nikarim vê yekê pêk bînim, divê ez hesûdiyêk bi wî rengî têxim nav dilê wî ku êdî bila hiş û aqil di serê wî de nemîne” (Shakespeare, 2005: 63).

Lê tu mentiqekî Beko tune, bê armanc e, em baş hîn nabin ku ji bo çi naxwaze Mem û Zîn bigihêjin hev, tenê em dizanin ku ew ji tiştên xweşik ên li ser rûyê dinyayê aciz e, ew striyekî li ser rûyê dinyayê ye. Ehmedê Xanî hemû pênaseyên xerab ji bo Beko bi kar tîne û dibêje ew weledê zîna ye, kûçik û fêlbaz e. Lê em nizanin gelo ji bo çi Beko mirovekî bi vî rengî bû. Bes em ji bo her du qerekteran jî dikarin bibêjin ku ew her du jî hebûna xerabiyê ya li ser rûyê dinyê, temsîl dikin. Ji

destpêka mirovahiyê ve xerabî li ser rûyê dinê heye û wê her dem berdewam be jî. Lê tiştê bingehîn ew e ku kî xerabiyê tercîh dike kî jî nake, problema bingehîn ev yek e. Ev her du qereker jî tenê navgînek in ji bo tercîha însanan.

Othello û Mîrê Botan bi vîna xwe ya azad, xerabiyê tercîh dikin. Her du jî ne xerab bûn û di destpêkê de her du jî di nav civaka xwe de xwedî rûmet bûn. Othello mexribû û reşik bû, di gel vê yekê ew di nav civaka spiyan de xwedî rûmetek bû. Lewra ji bo wan şer fikir, xwînê dirjand. Ew mirovekî baş bû. Wekî Othello, Mîrê Botan jî di destpêkê de mirovekî baş bû, gelê Cizîrê rûmet dida wî, ew mirovekî zadegan û baş bû. Ev her du qereker jî li hember xerabiyê têk diçin û guh didin dengê şeytên ango dengên Iago û Beko û dibin mirovên xerab. Em dikarin bibêjin sedemên ku berê van kesan didin xerabiyê, bêguman hene lê wan dikaribû guh nedana van sedeman û ew bibûna mirovên baş. Lê bi ser neketin û bi vîna xwe ya azad xerabiyê tercîh kirin.

Desdemona û Zîn her du jî başiyê tercîh dikin. Her du jî dilsaf û pak bûn. Desdemona heya dawiya mirina xwe, berê xwe ji Othello neda alî. Di gel ku gelek sedem hene jî ew bi xerabî nefikirî û nexwest xerabiyê bike, di dawiyê de jî bi dilekî saf ji vê jiyane koç kir. Bo nimûne tu sebep tunebû ku Desdemona ji Othello hez bike. Lewra jineke zadegan û xweşik bû, lê Othello hem biyanî bû û hem jî mîna hûtan bû. Lê wê bê sedem ji Othello hez kir, dikaribû îxanet lê bikira, bi wî re neçûya Qıbrısê. Lêbelê çû û got: Ez ê her dem li gel te bim. Desdemona çi kiribe, bi vîna xwe ya azad kir û her dem başiyê kir. Zîn her çend wekî Desdemona di tercîhkirina hin tiştan de ne serbixwe be jî ew jî xwedî vîneke azad e û başiyê tercîh dike. Rast e, ew nikare li hember Mîr derkeve û bi Mem re bizewice. Lê dikaribû dek û dolaban bikira, mîr bixapanda an jê nefret bikira. Wê dikaribû çêr li Beko bikirana, lê nekir. Wê bi vîna xwe ya azad, başî tercîh kir û bû sembola başiyê. Lewra Ehemdê Xanî jê re digot ku ew pak e û wê bi serfirazî ji vê dinyayê koç kir. Bi kurtasî em dikarin bibêjin her du qereker jî bi vîna xwe ya azad başî tercîh kir.

ENCAM

Di encamê de mirov dikare bibêje ku di van her du berheman de problema xerabiyê hatiye nîqaşkirin û di herduyan de jî parastina vîna azad derketiye pêş. Lê em dikarin bibêjin ku di *Othello* de piçekî şopa determinîzmê bêtir e. Her du nivîskar jî xwestine nîşan bidin ku hebûna xerabiyê li ser rûyê dinyayê waqiyek e, lê tercihkirina baş û xerabiyê di destê mirovan de ye. Lewra însan xwedî vîna azad e. Ji ber ku Shakespeare ne mirovekî oldar bû em di *Othello* de bêtir rastî şopên determinîzmê tên. Ew hewl dide ku xerabiyê di dilê însanan de nîşan bide ku çawa hin tişt dibin sedem ku mirovek bibe xerab an baş. Lê Ehmedê Xanî ne wisa ye. Ew mirovekî mitesewif bû û derdekî wî yê olî jî hebû. Ji ber vê yekê jî wî nedixwest berê xerabiyê bide Xwedê. Lewra di destpêka *Mem û Zîna* xwe de pesnê Xweda dide û dibêje; Xweda baş e û ew her dem ji bo mirovan başiyê dixwaze. Afirandina xerabiyê tiştêkî xerab bixuyê jî ew ji bo serpêhatiya mirovan baş e. Lewra Xweda vîneke azad daye mirovan û bi saya hebûna xerabiyê û vîna azad mirovên baş û xerab ji hev cuda dibin.

Di gel van yekan di her du berheman de jî ahenga dijayetiyên heye. Em di her du berheman de du tiştên ku bi qasî sera û serayê ji hev dûr in dibînin. Başî û dilsafiya Desdemona û Zîn û xerabiya Iago û Beko eger ew dijayetî tunebûna, belkî jî dê metnên bi vî rengî yên xwedî aheng derneketibana holê. Di her du metnan de jî em başiyê bi saya xerabiyê hîn dibin ango ahenga di navbera dijayetiyên de dibînin. Lê dema ku Shakespeare vê yekê dike bi awayeke zelalî ji me re venabêje, ango armanca hebûna xerabiyê ji me re venabêje. Lê em ji şîroveyan fêhm dikin ku hebûna xerabiyê ahengek di navbera dijayetiyê de ava dike û bi saya vîna azad, xerabiya di nav *Othello* de û başiya di nav dilê Desdemona de derdikeve holê.

Ehmedê Xanî bêtir ji perspektîfa îslamî ve vê yekê dike. Ew wek Shakespeare nake û her tiştî zelalî ji me re vedibêje. Pêşî pesnê Xweda dide û paşê dibêje ew çax çima şeytên heye û paşê jî bersiva xwe bi xwe ji devê Zînê dide. Beko jî divê hebe ji bo ku bedewiya Mem û Zînê û xerabiya Mîrê Botan derkeve holê.

Her çend di navbera van her du vegotinan de cudahiyên biçûk hebin jî bi awayekî zelal tê dîtin ku nîqaşên felsefîk û olî bandor li ser van nivîskaran jî kirine û her du jî li ser vê problemê hûr bûne.

ÇAVKANÎ

- Akkuzu, Yavuz- Zêdo, Çetoyê (2016). *Kürt Tiyatro Tarihi*, İstanbul: Evrensel Basım Yayın.
- Astley Jeff & David Brown & Ann Loades (ed.) (2003). *Problems in Theology 2 A Selection of Key Reading*, New York: Continuum Imprint.
- Aytaç, Gürsel (2003a). *Genel Edebiyat Bilimi*, ç.1. , İstanbul: Say.
- Aytaç, Gürsel (2003b). *Karşılaştırmalı Edebiyat bilimi*, ç.1. , İstanbul: Say.
- Bloom, Harold (2014). *Batı Kanonu*, wer. , Çiğdem Pala Mull, İstanbul: İthaki.
- Chyet, Michael (1991). “*And a Thornbush Sprang up, Between Them*”: *Studies on “Mem u Zin”, a Kurdish Romance*, teza doktorayê, Berkeley, Universty of California.
- Eagleton, Terry (2011). *Kötülük Üzerine Bir Deneme*, wer. Şenol Bezci, İstanbul: İletişim.
- Fredesso, Afred, J.(2001). “Suarez on God’s Causal Involment in Sinful Acts”, di nav “*The Problem of Evil in Early Modern Philosophy*” (ed. A. J. Kremer & Michael J. Latzer), (10-34). Universty of Toronto Press
- Hadfield, Andrew (2005). *William Shakespeare’s Othello*, London: Routledge.
- Kremer, Elmar J. & Latzer, Micahel J. (ed.) (2001). *The Problem of Evil in Early Modern Philosophy*, Universty of Toronto Press.
- Lescot, Roger (2010). *Destana Memê Alan*, Stenbol: Avesta.
- Moran, Berna (1991.). *Edebiyat Kuramları ve Eleştiri*, ç.8. İstanbul: Cem.
- Rose, David Edward (2009). *Free Will and Continental Philosophy*, London and New York: Continuum.
- Said, Nursi (2004). *Mektubat*, İstanbul: Zehra.
- Tekşan, Mesut (2011). *Karşılaştırmalı Edebiyat Bilimi*, İstanbul: Kriter.
- Owens, Brenda (ed.) (2005). *William Shakespare, with Related Readings, Othello The Moor of Venice*, Minoseta: Emc Paradigma.
- Xanî, Ehmedê (1990). *Mem û Zîn*, (wer. M. E. Bozarslan), ç.3., İstanbul: Hasat.
- Warburton, Nigel (2000). *Felsefeye Giriş*, wer. Ahmet Cevizci, ç.1. , İstanbul: Paradigma.